

Losoncz Márk – Jelena Vasiljević – Adriana Zaharijević (szerk.)
ELKÖTELEZŐDÉS ÉS KRITIKA

| A szerb nyelvű szövegeket Radics Viktória fordította.

Losoncz Márk – Jelena Vasiljević – Adriana Zaharijević (szerk.)

ELKÖTELEZŐDÉS ÉS KRITIKA

Tanulmányok az angazsáltságról

© Szerzők, 2020

© Radics Viktória, 2020

© Forum, 2020

© Filozófiai és Társadalomelméleti Intézet (Belgrádi Egyetem), 2020

Praxis, reflexió, társadalmi változás – az olvasó elkötelezése

A tanulmánykötet a Belgrádi Egyetem Filozófiai és Társadalomelméleti Intézetében évek óta zajló munkának és együttműködésnek az eredménye. Ezt illetően érdemes kiemelni, hogy – bizonyos korábbi kezdeményezések nyomán – 2014-ben alakult meg az intézetnek az elköteleződéssel foglalkozó kutatócsoportja, Grupa za studije angažovanosti, avagy Group for Social Engagement Studies néven. A csoport mindekelőtt olyan elméleti, illetve empirikus kutatások folytatását tűzte ki céljául, melyek az angazsáltságot sokrétűségében ragadják meg, figyelembe véve, ahogyan a fennálló normák és szabályok kritikai reflexióját végzi, s ahogyan ezzel a társadalmi változások motorjává válik. Az intézet nyitottsága és több szakterületre való figyelme nagyban segítette az elköteleződésre vonatkozó vizsgálódások elmélyítését. Filozófusok, szociológusok, irodalomtudósok, történészek, antropológusok, politikatudománnyal foglalkozók, szlavisták és mások vállalták, hogy feltárják e problémakör különböző vetületeit, a fogalomtörténeti mozzanatait, a társadalomtudományi kutatásokban való alkalmazhatóságát vagy a rokon jelenségekkel (aktivizmus, ellenállás stb.) való összefüggéseit. Egyebek mellett abból a belátásból indultak ki, hogy az elköteleződés sui generis, más cselekvési formákban nem feloldható tevékenység, és számos, a társadalomelemzésben nem kellőképpen kiaknázott lehetőséget rejt magában. Talán mondanunk sem kell, e megközelítés révén egyúttal az a kérdés is felmerült, hogy vajon a tudományos tevékenység, és ezen belül magának az elköteleződésnek a kutatása mennyiben lehet maga is elkötelezetté. Jelentős részben az intézeti hagyományokból következett az az attitűd, amely a nyilvános szerepvállalást, a kulcsfontosságú közvitákban való részvételt és állásfoglalást az elköteleződéstanulmányok elengedhetetlen folyományának tekintette.

A belgrádi Filozófiai és Társadalomelméleti Intézet voltaképpen az elköteleződésben fogant. Ugyanis elődje, a Filozófiai és Társadalomelméleti Központ (Centar za filozofiju i društvenu teoriju) azért jött létre 1981-ben, mert a Belgrádi Egyetem Bölcsészettudományi Karáról az

1968-as tevékenységük nyomán kizárt tanárok (Mihailo Marković, Zagorka Golubović, Dragoljub Mićunović, Miladin Životić, Ljubomir Tadić, Svetozar Stojanović, Nebojša Popov és Trivo Indić) számára a jugoszláviai rezsim kénytelen volt – nemzetközi nyomásra – kutatóintézetet alapítani. 1968-as, a belgrádi Karl Marx Vörös Egyetem megalapításában kulminálódó szerepük okán azzal vádolták őket, hogy a fiatalságot megrontó Szókratészek, akik „erkölcsileg és politikailag alkalmatlanok” arra, hogy továbbra is az egyetemen oktassanak (minderről részletesebben LOSONCZ–PAVLOVIĆ 2019). Ugyan a Bölcsészettudományi Karról való eltávolításukkal megakadályozták őket a pedagógiai tevékenységük folytatásában, a számukra újonnan létrehozott kutatóintézetben olyan környezetet tudtak kialakítani, amely a szerbiai disszidens mozgalom bázisává nőtte ki magát. Nem volt ez másképp az 1990-es években sem, amikor az intézet a miloševići rendszerrel szembeni ellenállás egyik gócpontját képezte. Tünetértéktű, hogy 2000 után, az immár posztmiloševići korszak egy fázisában Szerbia elnöke, miniszterelnöke, illetve parlamenti elnöke is az egykori intézeti munkatársak közül került ki Vojislav Koštunica, Zoran Đinđić és Dragoljub Mićunović személyében.

Az elköteleződés nem csupán a disszidens lét kitüntetett cselekvési formája volt, hanem az elméleti-tudományos elemzések tárgya is, az angazsáltságra való utalások rendre felbukkantak a belgrádi praxisfilozófusok és a hozzájuk közel álló gondolkodók műveiben. Ez az irányzat, amelyet a leggyakrabban „humanista marxizmusként” vagy „marxista humanizmusként” szokás jellemezni, kitüntetett figyelmet szentelt a korai Marxnak az individuum önmegvalósítására vonatkozó fejtegetéseinek, illetve az egyén spontaneitása gondolatának („a szabadság csakis az egyén szabadságán keresztül lehetséges” – ez volt a praxisfilozófia egyik jelszava). A praxisfilozófusoknak az 1960-as blei filozófiai konferencián való részvétele egyfajta alapító gesztus volt: az intellektust a tükrözés-elmélet jegyében történő, pusztán a valóság passzív reprodukálásaként leíró felfogásával való szembenállással már nyilvánvalóvá tették az alapvető beállítottságukat, s az emberi értelem teremtő jellegének hangsúlyozásával megnyílt az út az elköteleződés fogalma számára is. Ebben a tekintetben külön figyelmet érdemel a *Theoria* folyóirat, a Szerb Filozófiai Társaság száma, amely a *Filozófia és angazsáltság* címet viselte (Filozofija i angažman, 1984). Danko Grlić, Svetlana Knjazev-Adamović és Ozren Žunec kiemelték, hogy a „nem elkötelezett filozófia” voltaképpen oximoron, nem egyszerűen csak mivel a filozófia természeténél fogva elköteleződésre buzdít, és fordítva, mivel az elköteleződés eleve a kritikai fogalmiságért kiált, hanem mert az elköteleződés a *conditio humana* szerves része. Az arra való törekvésünk, hogy valamit valaminek a ne-

vében megváltoztassunk, s hogy e gyarapodás beépüljön a mindennapi viszonyainkba, egyfajta adottságnak is tekinthető. A jugoszláviai praxisfilozófia alapvető belátásaival, a humanizmusával és az individualista következtetéseivel összhangban a *Theoria* ezen számához hozzájáruló szerzők úgy vélték, hogy az angazsáltság a személyiség integráltságának, világban létének, emberségének a biztosítója. Másrészt azonban nem mulasztottak kitérni arra sem, hogy az elkötelezett filozófia jelszava nagyban kompromittálódott, mindenekelőtt azért, mert a sztálinizmus propagandatevékenységgé, apologetikus gyakorlattá degradálta. Mint oly sok esetben, a jugoszláviai önértelmezés ebben a vonatkozásban is a Szovjetunióhoz képesti különbségben nyer értelmet: kétségtelen, a filozófusok feladata, mint a 13. Feuerbach-tézis sugallja, hogy megváltoztassák a világot, de ez az igyekezet nem jelentheti a filozófia és a társadalmi hatásgyakorlás közvetíttlen egységét. Másként szólva, a filozófiának a relatív autonómiája megőrzése céljából meg kell őriznie a nem-filozófiával szembeni távolságtartását – elköteleződése nem lehet önfeladás, az önmagán túli céloknak való alárendelődés. Mint láthatjuk, az angazsáltsággal való foglalkozás mélyen a jugoszláviai praxisfilozófia világnézetében gyökerezik.

Az elmondottak fényében könnyen megérthető, hogy a korszak egyetlen magyar praxisfilozófusa, Bodrogvári Ferenc írásaiban miért tért vissza az angazsáltság újra és újra, terminus technicus gyanánt. Ezt illetően különösen fontos *A szabad idő és a szabadság* (Slobodno vreme i sloboda) című 1976-os monográfiája, amelyben az egyik fejezet egyenesen az *Angazsáltság és felszabadulás* címet viseli. Bodrogvári az angazsáltság kettősségéből indul ki, vagyis abból, hogy felfogható társadalmi létünk megkerülhetetlen, nem tudatos és rutinszerű adottságaként, ugyanakkor szükségletként, az önmegvalósítás és az önzórázás formájaként is. Fontos Bodrogvári számára annak kiemelése, hogy nem tekinthető angazsáltságnak az, ami a munka és a neki megfelelő idő szférájában, túldeterminált kötöttségek közepette zajlik – az angazsáltság maga is kötelességgé válhat, de csak amennyiben önmaga számára ekként tételeződik. „Az ilyen, önkéntesen teremtett kötelesség általános jellegzetessége nem csupán a szabadságról való tudat, hanem egyúttal a szabadság objektív teremtése. [...] Az ilyen ember képes arra, hogy egy általános ítékezés keretében (az emberiség álláspontjáról) megjelje a kellő mértéket a magával és másokkal szembeni kötelességek jegyében” [saját fordítás] (BODROGVÁRI 1976: 187). A Bodrogvári-féle értelmezés szerint tehát az elköteleződés alternatív, univerzalisztikus kötelességforma, és eredendő újdonságjellegénél fogva lehetetlen kész receptek segítségével megvalósítani. Lényeges számára az is, hogy az angazsáltságot

megszabadítsa a túlfeszített felfogásától, attól, amely nem minden létező teremtő kritikájaként tekint rá („minden létező kritikájának” marxi jel-szavát a jugoszláviai praxisfilozófusok tűzték zászlajukra), hanem minden létező abszolút, azaz affirmációmentes kritikájaként. Egy másik írásában a sartré-i értelemben vett angazsáltságról sugallja, hogy megreked „a »kell« abszolút, negatív, utópikus totalitásánál..., a »lehetőségeink felé való rohanásnál, a permanens transzcendenciánál [sic!]*»*” (BODROGVÁRI 1975: 81; vö. az angazsáltság metafizikai értelmezésének bírálataival, BODROGVÁRI 1983: 99, illetve Bodrogvári általános filozófiai beállítódottságával LOSONCZ 2019). Több ízben is hangsúlyozza, hogy a szabadság angazsáltság nélkül pusztán valamitől való negatív, de nem valamire való pozitív szabadság. Ezzel összhangban Bodrogvári úgy véli, hogy az angazsáltság az a kategória, amelynek révén megragadható az öngazgatás gyakorlata, különös tekintettel a jugoszláviai megvalósulására, hiszen „az öngazgatás mindenkit egyformán angazsál: a tervezőket, a szervezőket, a végrehajtókat, a visszacsatolás módjait stb., azaz mindenkinek lehetőséget ad arra, hogy mindegyik vezérlési és ellenőrzési szerepkörben részt vállaljon. Így a szabadság önként vállalt és racionálisan indokolt önkorlátozás-önlegyőzés lesz” (BODROGVÁRI 1980: 52).

Az angazsáltság fogalmának kiemelkedő szerepét nem lehet megérteni Jugoszlávia sajátos státuszának figyelembevétele nélkül. Mint ismeretes, a szabadságjogokat a kelet-európai „reálszocialista” országoknál számottevőbben tette lehetővé, s jelentősebb manőverezési teret kínált a társadalmi normák és szabályok átgondolása, kritikai reflexiója számára – mi több, a párton belüli, illetve az öngazgatási egységeken belül az effajta angazsáltság kifejezetten kívánatos volt. Egyszer majd részleteiben rekonstruálni kellene az angazsáltság jelentésváltozásait ebben a korszakban, ingadozását a rendszer iránti teljes hűség és a disszidensekre, vagy legalábbis a rendszerrel szemben távolságot tartókra jellemző vonatkozásai között. Példaként hozhatjuk fel azt a beszélgetést, amely Dudás Károly és Domonkos István között zajlott 1972-ben, s a *Képes Ifjúság*ban jelent meg:

„– A 20. század irodalmának nagyon divatos szava lett az angazsáltság. Manapság is rengeteget beszélünk-vitatkozunk róla. Mond-e számodra ez valamit: elkötelezettnek lenni?

– Ha jó verset írsz, az téled függetlenül hatást vált ki, akár pozitív, akár negatív értelemben. Mindig az időbeliség a lényeges: ami ebben a pillanatban angazsáltnak látszik, nem biztos, hogy az emberiség szempontjából valóban az is. Az elkötelezettséget én így látom: hűség a leírt szóhoz, hűség önmagadhoz. Magamat nagyon is angazsált költőnek érzem – de nem vagyok benne biztos, hogy ez az az angazsáltság, amit elvárnak tő-

lem. A tó fenekén nyugvó kő nem ítéli el a vizet kisebb-nagyobb hullámai miatt. Annak a kőnek a víz pótolhatatlan életközege marad, függetlenül a különféle változásoktól. Szolzsenyicin szerint az angazsáltság »csupán« ennyi: »győzedelmeskedni a hazugság és az erőszak fölött. A hazugság sok mindent bemocskolhat ebben a világban, csak a művészetet nem«. [...] – Mindig kellett valahol egy kis csoport, amely őrizte a tüzet. Az íróknál, a művészeknél az elkötelezettség lényege most is: őrizni ezt a tüzet, hogy tisztán loboghasson» (DUDÁS 2017: 99).

Ennek a látásmódnak tehát, Bodrogváriéval összhangban, része az angazsáltság univerzalisztikus, az emberiség egésze szempontjából történő felfogása, az önmagunk számára szabadon megszabott kötelesség dimenziója. Ugyanakkor azt is megfigyelhetjük, hogy Domonkos distancálja magát az uralkodó, elvárt angazsáltsághoz képest, egy olyan koncepciót előnyben részesítve, amely szerint a „kő stabilitásához” hasonlatosan működik. Úgy véljük, ez a kettősség többek között a jugoszláviai társadalm szerkezet ambivalenciáiból fakad. Egyébként is úgy látjuk, hogy a kutatásoknak szerves részét kell képeznie az angazsáltság történeti-kulturális jelentésváltozásainak, kontextusainak. E munkát részben elvégezte Peter Kemp (KEMP 1973), illetve a távlatoknak a nyugati hagyományon túlra való kiterjesztésének vázlatát megtalálhatjuk Jay Garfield *Engaged Buddhism* című művében (GARFIELD 2015: XIII). Mindazonáltal úgy tűnik, ez idáig a kelet-európai, vagy akár a jugoszláviai perspektíva vajmi kevés szerepet kapott.

Az egyik magyarázat szerint az engager a wadi germán, illetve a vas, vadi latin szóból ered, amelynek jelentése: egymáshoz közeledni, egymás felé tartani. Nos, a belgrádi Filozófiai és Társadalomelméleti Intézet ebben a tekintetben is az angazsáltság híve, többek között azzal, hogy az elmúlt években igyekezett minél nagyobb szerepet szánni a magyar-szerb együttműködésnek. Kiemelendő *A magyar filozófia napja – Fenomenológia és társadalom* címmel a belgrádi intézetben megrendezett konferencia (2013. május 20.), illetve a *Philosophical Approaches to History* című konferencia, amelyre az Eötvös Loránd Tudományegyetemen került sor, az ELTE BTK Interdiszciplináris Történeti Tanszék és a belgrádi Filozófiai és Társadalomelméleti Intézet közös rendezésében (2013. december 9.). Az intézet programjában számos magyar(országi) kutató szerepelt: Bagi Zsolt, Bakos Petra, Berkovits Balázs, Boros Gábor, Czétány György, Dévavári Zoltán, Farkas Henrik, Gagyi Ágnes, Geröcs Tamás, Lendák-Kabók Karolina, Lóránd Zsófia, Losoncz Alpár, Miklósi Zoltán, Pavlovits Tamás, Pogátsa Zoltán, Szarvas Márton, Takács Ádám, Tamás Gáspár Miklós, Ullmann Tamás, Tóth Szilárd János, Várady Tibor, Vataščin Péter, Vető Miklós és mások. Bízunk benne, hogy

ez a kötet is hozzájárul majd ahhoz, hogy az ez irányú kooperáció minél sikeresebben folytatható legyen.

A kötetben szereplő írások jelentős része a Belgrádi Egyetem Filozófiai és Társadalomelméleti Intézete 43007-es számú, Szerbia Köztársaság Oktatásügyi, Tudományos és a Technológiai Fejlődésért Felelős Minisztériuma által támogatott projektjén belül születtek.

IRODALOM

- BODROGVÁRI Ferenc (1975), Lukács György, a válaszolva kérdező filozófus, *Létünk*, 5–6: 73–90.
- BODROGVÁRI Ferenc (1980), *Pedagógia és elidegenedés*, Szabadka: Életjel.
- BODROGVÁRI Ferenc (1983), *Érték és utópia*, Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- BODROGVARI, Ferenc (1976), *Slobodno vreme i sloboda*, Subotica: Radnički univerzitet „Veljko Vlahović“.
- DUDÁS Károly (2017), *Nem élünk gyöngyszigeten II.*, Újvidék: Forum.
- FILOZOFIJA i angažman (1984), *Theoria*, 3–4.
- GARFIELD, Jay (2015), *Engaged Buddhism. Why it Matters to Philosophy?*, Oxford – New York: Oxford University Press.
- KEMP, Peter (1973), *Théorie de l'engagement, I: Pathétique de l'engagement*, Paris: Seuil.
- KOPECZKY Csaba (1980), Az utolsó beszélgetés, *Híd*, 10: 1203–1219.
- LOSONCZ Márk (2019), Egy vajdasági magyar praxisfilozófus – Bodrogvári Ferenc, in Losoncz Márk – Rácz Krisztina (szerk.), *A jugoszláviai magyarok eszme- és politikatörténe (1945–1989)*, Budapest: L'Harmattan.
- LOSONCZ, Mark – PAVLOVIĆ, Aleksandar (2019), Belgrade 1968 Protests and the Post-Evental Fidelity: Intellectual and Political Legacy of the 1968 Student Protests in Serbia, *Filozofija i duštvo*, 30 (1): 149–164.

TARTALOM

LOSONCZ MÁRK – JELENA VASILJEVIĆ – ADRIANA ZAHARIJEVIĆ	
Praxis, reflexió, társadalmi változás – az olvasó elkötelezése	5

I.

ADRIANA ZAHARIJEVIĆ

Angazsáltság: együtt gondolkodni és együtt cselekedni	13
---	----

LOSONCZ ALPÁR

Elkötelezettség: <i>redivivus</i> ?	30
---	----

BAGI ZSOLT

A filozófiai gondolkodás lokalitása és elköteleződése	58
---	----

PETAR BOJANIĆ – EDWARD DJORDJEVIĆ

Engagement + (Joint) Commitment	73
---	----

IGOR CVEJIĆ

A társadalmi elkötelezettség formái az import szubjektumának szempontjából	77
---	----

SANJA MILUTINOVIĆ BOJANIĆ

...több mint a <i>folie à deux</i>	90
--	----

SRĐAN PRODANOVIĆ

A pragmatikus episztemológia és az elkötelezett cselekvők közössége	102
--	-----

ŽELJKO RADINKOVIĆ

Az angazsáltság kérdése a filozófiai hermeneutika és az ideológiai kritika perspektívájában	112
--	-----

LOSONCZ MÁRK

Az elköteleződés – diskurzív gyakorlat és rendszeresemény	123
---	-----

II.

JELENA VASILJEVIĆ

Alapozható-e a polgárság a szolidaritásra?	137
--	-----

KAPELNER ZSOLT	
Politikai közösség és emancipációs cselekvés	153
IRENA FIKET	
Az aktív és toleráns polgárság kialakítása. A demokrácia deliberatív modelljének ereje és korlátai	177
MERÉNYI M. MIKLÓS	
Ítélni tekintély híján – Az elköteleződés mint a politikum próbája Claude Lefort gondolkodásában	185
ALEKSANDAR PAVLOVIĆ	
A szellemi munka halálos komoly(talan)sága.	218
TÓTH SZILÁRD JÁNOS	
A republikánus patriotizmus igazolása	228
OLGA NIKOLIĆ	
Az <i>engagement</i> és az egyetemesség problémája: a prefiguratív politika	248
III.	
MARJAN IVKOVIĆ	
Társadalomkritika és angazsáltság az univerzalizmus, az antiautoritarianizmus és a társadalmi dominancia diagnózisa között	265
MILIVOJ BEŠLIN	
Az értelmiségi elkötelezettség és a nacionalizmus: adalék egy szimbiotikus kapcsolat kritikájához	280
GAZELA PUDAR DRAŠKO	
Az értelmiségi (dez)angazsáltság Szerbiában a XXI. század elején.	296
JELENA ČERIMAN	
Angazsált szülőiség Szerbiában	318
PREDRAG KRSTIĆ	
A fatális politikák közlekedési rögeszméi	331
IV.	
SEREGI TAMÁS	
Esztetikai kötődés – ontológiai lehorgonyzás – művészeti elköteleződés	341
ĐURĐA TRAJKOVIĆ	
Poszthegemonia és negatív elkötelezettség az argentin irodalomban: Rodolfo Walsh és Osvaldo Lamborghini	370

DARIDA VERONIKA	
Színházi elkötelezettség – Roland Barthes és a színház	381
V.	
MAROSÁN BENCE PÉTER	
A szolidaritás dimenziói: a társadalmi és az ökológiai igazságosság összefüggése	397
BOJANA RADOVANOVIĆ	
A filantróp elköteleződés	419
IGOR KRTOLICA	
Történhet-e valami?	431
ÉLETRAJZOK	443

A kötet megjelenését a Tartományi Művelődésügyi,
Tömegtájékoztató és Vallási Közösségi Titkárság,
a Magyar Nemzeti Tanács, valamint
a Bethlen Gábor Alap támogatta.

Kiadta a Forum Könyvkiadó Intézet és
a Filozófiai és Társadalomelméleti Intézet (Belgrádi Egyetem).

A kiadásért felel Virág Gábor igazgató és

Petar Bojanić igazgató.

Szerkesztők Losonczi Márk, Jelena Vasiljević, Adriana Zaharijević.

Recenzensek Laczkó Sándor, Rácz Krisztina, Takács Ádám.

A fedőlapot Vass Szabolcs munkájának felhasználásával

Losonczi-Kelemen Emese műszaki szerkesztő készítette.

Korrektor Buzás Márta.

Készült a Donat Graf nyomdában Belgrádban, 2020-ban.

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

316.444(082)

316.621(082)

ELKÖTELEZŐDÉS és kritika : Tanulmányok az angazsáltságról / Losoncz Márk, Jelena Vasiljević, Adriana Zaharijević (szerk.). – Újvidék–Belgrád : Forum–Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2020 (Belgrád : Donat Graf). – 448 p. ; 23 cm

Példányszám 300. – Irodalom minden egyes tanulmány után.

ISBN 978-86-323-1133-6

a) Društveni angažman – Zbornici

COBISS.SR-ID 20397577